психологічний клімат. Наведено особливості і специфіку сільських територій та їх вплив на формування сільського трудового потенціалу.

Ключові слова: *трудовий потенціал, чинники формування, сільський трудовий потенціал, зайнятість, чисельність населення.*

Аннотация

В статье рассмотрена эволюция сущности понятия «трудовой потенциал» и особенности формирования и использования трудового потенциала. Проведен анализ утверждений разных авторов о выделении факторов формирования трудового потенциала, выделены основные из них и сгруппированы в шесть групп. Выделены социально-экономические факторы, в частности, характер отношений собственности; специфика трудовых отношений, система образования и механизм подготовки и переподготовки кадров; распределительные отношения, особенности производственно-хозяйственного механизма и психологический климат. Приведены особенности и специфику сельских территорий и их влияние на формирование сельского трудового потенциала.

Ключевые слова: *трудовой потенциал, факторы формирования, сельский трудовой потенциал, занятость, численность населения.*

Annotation

The article deals with the evolution of the nature of "employment potential" and especially the formation and use of labor potential. An analysis of statements of various authors on the allocation factors shaping labor potential, determined the main ones and grouped into six groups. Singled out socio-economic factors, including the nature of ownership, specific employment; education system and mechanism for training and retraining; distribution relations, especially the industrial and economic mechanism and psychological climate. The peculiarities and specificity of rural areas and their impact on the rural labor potential.

Key words: *labor potential, factors forming, rural labor potential, employment, quantity population.*

УДК 339.9

Фрадинський О.А.,
к.е.н., доцент, завідувач відділу наукових досліджень
з економічних питань митної справи,
Державний науково-дослідний інститут митної справи

МИТНИЙ ТАРИФ Д. І. МЕНДЄЛЄЄВА І ТОРГОВА ВІЙНА НІМЕЧЧИНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1893-1894 РОКИ)

Постановка проблеми. Питання визначення ролі та місця України у сучасному глобалізованому світі є надзвичайно актуальним, оскільки від правильності його вирішення залежатиме і подальший стан вітчизняного суспільства. У контексті цього, особливої гостроти набуває потреба побудови взаємовигідної системи зовнішньої торгівлі. Одним із важливих етапів розробки новітньої парадигми державного регулювання зовнішньоекономічної активності є узагальнення існуючих наукових напрацювань, серед яких одне із чільних місць займають економічні праці Д. І. Мендєлєєва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, у науковому доробку яких проведені дослідження з питань економічної спадщини Д. І. Мендєлєєва та впливу митного тарифу 1891 року на стан торгівельних відносин Російської імперії, варто виокремити І. Кулішера, А. Піджакова, Н. Пєтухову, М. Савченко, В. Сичова, Л. Слонимського та інших. Проте, висвітлення у наукових працях впливу «мендєлєєвського» митного тарифу на стан торгівельно-економічних відносин недостатньо висвітлено у вітчизняних наукових публікаціях, що і обумовило вибір теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження наукової економічної спадщини російського вченого Д. І. Мендєлєєва та впливу розробленого ним у 1890-1891 роках митного тарифу на стан економічних зв'язків між Російською імперією та Німеччиною у кінці XIX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історію російської економічної науки Д. І. Мендєлєєв ввійшов як радник-економіст імператора Олександра III та трьох міністрів фінансів Росії (М. Х. Бунге, І. О. Вишнеградського, С. Ю. Вітте), ідеолог і розробник митного тарифу 1891 року, його наукові праці з політекономії залишаються актуальними і донині [1, с. 101]. Економічну безпеку Росії вчений пов'язував із розвитком її промисловості, вказуючи при цьому на потребу застосування протекціоністських заходів, необхідність інвестицій та розумне залучення іноземного капіталу. Свої

погляди Д. І. Мендєлєєв виклав у доповіді «Об условиях развития заводского дела в России» (1882 р.). Ця доповідь, а також статті «О возбуждении промышленного развития России» (1883-1884 рр.) та «Письма о заводах» (1885-1886 рр.) засвідчують, що економічні погляди вченого сформувалися у 80-их роках XIX століття.

Розуміючи слабкість позицій російських промисловців навіть на внутрішньому ринку, вчений вказував на необхідність їх державної підтримки, головним інструментом якої виступав митний тариф. У застосуванні протекціоністських заходів Д. Мендєлєєв вбачав тимчасовий, але необхідний захід на етапі початкової індустріалізації країни, допоки економіка країни не стане у достатній мірі конкурентноспроможною. Вчений поділяв наукові погляди німецького економіста Фрідріха Ліста та висловлював думку, що протекціонізм на початковій стадії формування національних економік є необхідним інструментом регулювання [4]. На думку вченого, саме завдяки початковому протекціонізму передові західні економіки вийшли на перші місця у світовому рейтингу, а тепер, шукаючи ринки збуту для своїх товарів, пропагують фрітрейдерство – політику вільної торгівлі. Як приклад країни із найбільш вдалим застосуванням протекціонізму наводилася Німеччина, де економічні успіхи канцлера Бісмарка напряму пов'язувалися із цілеспрямованим протекціонізмом як галузям промисловості, так і населенню, задіяному у промисловому виробництві [7, с. 25].

У 1889 р. у Д. Мендєлєєва з'явилася можливість безпосередньо вплинути на рівень тарифного захисту російської економіки, шляхом долучення до розробки нового митного тарифу. Від міністра фінансів Івана Вишеградського він отримав пропозицію до січня 1890 р. розробити свої пропозиції по тарифних ставках для хімічної продукції, що випускалася на російських заводах. Включившись у роботу, вченому стало зрозумілим, що проблема потребувала комплексного вирішення – вирішення проблеми окремо взятої галузі не вирішувало проблему економіки в цілому. Необхідно було зібрати та опрацювати статистичні матеріали, розробити принципи нової митної політики, яка б враховувала взаємозв'язок між окремими сегментами економіки [5, с. 237]. Результати цієї праці було викладено у доповіді на ім'я міністра фінансів І. Вишнеградського «Связь частей общего таможенного тарифа. Ввоз товаров» (грудень 1889 р.). У жовтні 1890 р. світ побачило «Добавление к докладной записке, относящейся к связи частей таможенного тарифа» з метою більш детального розгляду тарифів по деяких групах товарів та з'ясуванню впливу мита на хід розвитку промисловості. Проект митного тарифу було розглянуто на засіданні Державної ради, де у гострих дискусіях Вишнеградському та Мендєлєєву вдалося відстояти основні принципи свого проекту. 27 травня 1891 р. Державна рада схвалила новий митний тариф, а уже 11 червня він був затверджений імператором Олександром III та вступив у дію з 1 липня. У вітчизняній економічній історії він отримав назву «мендєлєєвського». Основною його рисою стало протегування усьому, що вироблялося російською промисловістю, безмитними залишалося лише 14 товарних позицій, підвищення тарифу відбулося за 293 позиціями (51,8% від загальної кількості), у 14 випадках (2,5%) мито було запроваджено по відношенню до товарів, що до цього часу не оподатковувалися взагалі, а по 42 товарних позиціях (7,5%) – мито було знижено. У порівнянні із тарифом 1868 р. мито на керосин виросло у 3 рази, на нафту – у 2 рази, по залізу – у 4 рази; по міді – у 7 разів, по чавуну – у 12 разів [4]. Тариф 1891 р. став кульмінацією протекціоністської політики Росії та у відносному значенні склав 335 від вартості тогочасного російського імпорту. Він проіснував до 1894 р., коли в результаті торгової війни із Німеччиною Росія була змушена знизити рівень митного захисту своєї економіки.

Росія та Німеччина здавна підтримували між собою жваві торгівельні відносини. Основною статтею німецького імпорту з Росії були зернова продукція (пшениця, овес, жито), а російського імпорту з Німеччини – промислові товари. Як це не дивно, між країнами, до цього часу, взагалі не було укладено зовнішньоекономічних договорів, а уся торгівля базувалася на основі усних домовленостей та міцних династичних зв'язках між німецьким імператором Вільгельмом II та російським імператором Олександром III. У 80-их рр. XIX століття обидві держави поступово підвищували свої мита, при цьому Німеччина основну ставку зробила на збільшення мит для сільськогосподарської продукції, чим ускладнила становище російського зернового експорту. В 1891 р. становище Росії набуло взагалі дискримінаційного характеру – Німеччина уклала торгівельні конвенції із Австро-Угорщиною, Італією, Швейцарією, Бельгією, Північно-Американськими штатами та Аргентинською республікою, у яких передбачала зниження на 30% мит на їх товари. Так, при ввезенні до Німеччини зерна із цих країн розмір мита складав 3,5 марки із 100 кілограмів, у той час як для Росії – 5 марок за 100 кілограмів.

Як свідчив російський міністр фінансів С. Вітте, Німеччина запровадила для імпорту сільськогосподарської продукції два рівні митного тарифу: мінімальний тариф – для продукції із країн, з якими укладено торгівельні договори (конвенції); максимальний тариф – для країн, торгівельні договори з якими були відсутні. Таким чином, російська сільськогосподарська продукція ставала в Німеччині неконкурентноздатною через високий рівень митних бар'єрів, причому німецька продукція, що імпортувалася в Росію, користувалася найбільшим рівнем митного сприяння [8].

С. Вітте запропонував запровадити дворівневий імпортний тариф: мінімальний – базувався на існуючих митних ставках та максимальний – збільшений на кілька десятків відсотків в порівнянні із мінімальним. Максимальний митний тариф застосовувався до імпортних товарів із великою ступінню

промислової переробки, які складали левову частку у німецькому експорті в Росію. Було збільшено збір із німецьких торгових кораблів у 20 раз – з 5 копійок до 1 рубля на тонну вантажу. 13 липня 1893 р. Державною Радою Росії було прийнято митний тариф, що передбачав загальний митний тариф для товарів із тих країн, які надали російським товарам пільгові умови ввезення та транзиту. Для товарів з інших країн застосовувався стандартний тариф із 15, 20 та 30% надбавками. 20 липня 1893 р. такий максимальний тариф було запроваджено для німецьких товарів. У відповідь Німеччина запровадила 50% мито на російські товари. Торгівля між країнами була повністю паралізованою.

Радикальні рішення російського уряду отримали неоднозначну підтримку усередині країни – якщо промисловці палко підтримували рішення про підвищення митного обкладення німецького імпорту (левова частка якого була промисловими товарами), то сільськогосподарські виробники закликали негайно знизити митні ставки. В Німеччині ситуація повторювалася з точністю до навпаки – аграрії палко ратували за продовження митної війни, а промисловці вказували на падіння виробництва, значні збитки через втрату ринку збуту та необхідність скорочення кваліфікованих робітників [2].

Росія зуміла не допустити значного падіння свого основного експортного товару – зерна (якщо в неурожайному 1891 р. до Німеччини ввозилося 20,6 млн. пудів російської пшениці, то у 1893 р., у розпал митної війни, – 1,3 млн. пудів, тобто у 16 разів менше) [3, с. 78]. Компенсація відбулося шляхом заміни німецького ринку на ринки Італії, Швейцарії, Румунії та Австро-Угорщини, при цьому при перевезенні залізничним транспортом було передбачено понижений тариф; уряд дозволив орендарям земельних ділянок вносити орендну плату зерном, а державним банкам – надавати кредити під зернову заставу.

Про збитки німецької сторони свідчить той промовистий факт, що, якщо узяти кількість німецьких кораблів, які заходили в російські порти в 1890-1892 рр. за 100%, то у 1893-1894 рр. цей показник впав до 6%. У 3-5 разів зменшився імпорт з Німеччини у Росію заліза, цинку, міді, цементу, продукції хімічної промисловості. Проте, найбільших втрат Німеччина зазнала у політичній площині – Росія остаточно відмовилася від традиційної геополітичної орієнтації на Німеччину та почала активно співпрацювати із Францією, на стороні якої вступила у І Світову війну.

Результатом цього торгівельного конфлікту стало підписання 10 лютого 1894 р. взаємовигідного десятирічного договору про торгівлю та мореплавство між Німеччиною та Росією та запровадження поміркованих митних тарифів. Німеччина зменшила мита на окремі види російських товарів: для зерна – до 3,5 марки за 100 кг, безмитно дозволялося ввозити льон та пеньку, а оподаткування російського керосину здійснювалося виходячи не із ваги, а із його об'єму. Росія у свою чергу знизила тариф на німецькі промислові товари: на залізо – до 10-17%, машини та вироби із заліза – до 18%, вироби з міді – до 10%, вироби із шкіри – до 20%, папір – до 17%, шерстяні тканини – до 12-30%.

Така економічна політика російського уряду, який намагався за рахунок аграрного сектора економіки вирішити проблему розвитку промислового виробництва, отримала назву «мендєлєєвщини», а сам вчений був звинувачений у тому, що його економічні погляди оплачуються російськими промисловцями. Незадовго до смерті Д. І. Мендєлєєв у своєму щоденнику написав: «Нехай мене судять хто і як захоче – мені немає у чому каятись, оскільки ні капіталу, ні грубій силі, ні своєму достатку я ні на йоту при цьому не служив, а лише старався, і, допоки зможу, буду старатись дати плодотворну, промислово-реальну справу своїй країні» [6, с. 20].

Висновки з проведеного дослідження. Д. І. Мендєлєєв – російський вчений світового рівня, відомий своїми працями у галузі хімії, фізики, політекономії, соціології, педагогіки. За своїми економічними поглядами його можна віднести до числа протекціоністів. Протекціонізм Д. Мендєлєєва мав чітко виражену направленість – підтримка російської промисловості та відхід від зерноорієнтованого експорту. Розроблений вченим митний тариф 1891 року суттєво збільшив рівень митного захисту російської економіки та став однією із основних причин торгівельного конфлікту між Російською імперією та Німеччиною на початку останньої декади XIX століття.

Бібліографічний список

1. Беленький М. Д. Менделеев / М. Д. Беленький. – М. : Издательство «Молодая гвардия», 2010. – 480 с.
2. Дейнеко С. Отношение российского и германского общества к торговому договору 1894 г. / С. Дейнеко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www-history.univer.kharkov.ua/book/Deineko_S.pdf
3. Кулишер И. М. Основные вопросы международной торговой политики / И. М. Кулишер. – [4-е изд.] – М. : ООО «Социум», 2002. – 245 с.
4. Менделеев Д. И. Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России в связи с ее общим таможенным тарифом 1891 г. [Электронный ресурс] / Д. И. Менделеев. – Режим доступа : http://samoderjavie.ru/mendeleev-tarif
5. Петухова Н. Е. История налогообложения в России IX-XX вв. : [учеб. пособие] / Н. Е. Петухова. – М. : Вузовский учебник, 2009. – 416 с.

6. Пиджаков А. Ю. Д. И. Менделеев и таможенный тариф 1891 года / А. Ю. Пиджаков, А. В. Татаренко // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. – 2008. – № 3. – С. 17-22.

7. Савченко М. М. «Рациональный протекционизм» Д. И Менделеева и таможенно-тарифная политика в России в конце XIX – начале XX вв. / М. М. Савченко // Экономический журнал. – 2002. – № 2. – С. 23-28.

8. Сычев В. Система дел Менделеева / В. Сычев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.strf.ru/science.aspx?CatalogId=222&d_no=17807

Анотація

У статті проведено дослідження наукової спадщини відомого російського вченого Д. І. Мендєлєєва у контексті його економічних поглядів. З'ясовано, що за своїми переконаннями вчений був протекціоністом та виступав за митний захист російської промисловості. Визначено, що однією із причин митної війни між Росією та Німеччиною стало запровадження розробленого Д. І. Мендєлєєвим у 1890-1891 роках протекціоністського митного тарифу. Встановлено, що наслідком митної війни стало укладання взаємовигідного десятирічного договору про торгівлю та мореплавство між Німеччиною і Росією та запровадження поміркованих митних тарифів.

***Ключові слова:** Д. Мендєлєєв, митний тариф, торгова війна, експорт, імпорт, Російська імперія, Німеччина.*

Аннотация

В статье проведено исследование научного наследия известного русского ученого Д. И. Менделеева в контексте его экономических взглядов. Выяснено, что по своим убеждениям ученый был протекционистом и выступал за таможенную защиту российской промышленности. Определено, что одной из причин таможенной войны между Россией и Германией стало внедрение разработанного Д. И. Менделеевым в 1890-1891 годах протекционистского таможенного тарифа. Установлено, что следствием таможенной войны стало заключение взаимовыгодного десятилетнего договора о торговле и мореплавании между Германией и Россией и введение умеренных таможенных тарифов.

***Ключевые слова:** Д. Менделеев, таможенный тариф, торговая война, экспорт, импорт, Российская империя, Германия.*

Annotation

The article studied the scientific heritage of the famous Russian scientist D. I. Mendeleev in the context of his economic views. It is shown that in their beliefs scientist was protectionist and favored the customs protection of Russian industry. Determined that one of the causes of the customs of war between Russia and Germany was developed by introducing D. I. Mendeleev in 1890-1891 years protectionist customs tariff. Is established that the consequence of customs of war was the signing of mutually beneficial ten-year treaty of commerce and navigation between Germany and Russia and the introduction of of moderate of customs tariffs

***Key words:** D. Mendeleev, tariff, trade war, exports, imports, Russian Empire, Germany.*

УДК 006.5:658

Славіна Н.А.,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування,
Подільський державний аграрно-технічний університет

СИСТЕМНЕ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ

Постановка проблеми. В аспекті міжнародних і національних трансформаційних процесів одним із найважливіших стратегічних питань реформування економіки та поступального розвитку Української держави є визначення перспективних напрямів управління виробництвом, зокрема управління якістю продукції.

У сучасних умовах успіх підприємств багато в чому залежить від виваженої політики їх керівництва. Ринкова економіка ставить підприємства в досить жорсткі умови конкурентної боротьби, в якій переможуть ті, у кого продукція за якісними характеристиками переважатиме продукцію конкурентів. У цих умовах управління якістю стає одним із визначальних аспектів загального управління підприємством. Для задоволення споживчого попиту, налагодження планомірного випуску продукції в обумовлені строки, зниження її собівартості, визначення прийнятної для покупців ціни, яка